

FRAGMENTI O SREDNJOVJEKOVNOME FENOMENU GLAGOLJAŠKOG PJEVANJA

Hana BREKO KUSTURA
Zavod za povijest hrvatske književnosti,
kazališta i glazbe HAZU
Odsjek za povijest hrvatske glazbe
Zagreb, Hrvatska

UDK: 783.2(497.5)“04/14“
DOI: mnlqgrj7y
Pregledni rad
Prihvaćeno: 11. svibnja 2023.

Rad nastoji dati suvremeni sintezni prikaz muzikoloških i etnomuzikoloških spoznaja o glagoljaškome pjevanju, temeljem znanstvenih istraživanja koja su obilježila posljednjih pedeset godina hrvatske glazbene historiografije. Cilj je također ovaj srednjovjekovni fenomen hrvatske crkvene glazbe promatrati u komparativnome kontekstu obreda Rimske crkve i jedinstvenoga hrvatskoga glazbenog idioma onih geografskih područja na kojima je stoljećima postojalo i opstajalo, asimilirajući u svoj glazbeni identitet pojedine distinktivne karakteristike tradicijske glazbe podneblja u kojem se razvija. Autorica predstavlja konkretne primjere konkordanci gregorijanskoga latinskog pjevanja s elementima glagoljaške pjevane tradicije, poglavito u aspektu glagoljaške psalmodije. Pri tome posebnu pažnju posvećuje najstarijim zapisima glagoljaškoga pjevanja hrvatskih prostora te karakteristikama njihove notacije.

Ključne riječi: glagoljaško pjevanje, psalmodija, hrvatski glazbeni idiom, gregorijanski koral, notni zapisi glagoljaškoga pjevanja.

UVOD

Godine 2023. obilježavamo pedesetu obljetnicu objave kapitalne znanstvene studije za proučavanje ne samo glagoljaškoga pjevanja na zadarskom već općenito, na hrvatskome povijesnom prostoru – knjige akademika Jerka Bezića (1929. – 2010.) *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, Zadar, 1973.

U toj je studiji autor u proučavanju pjeva glagoljaškoga svećenstva („Clero Illirico“ ili „Clero Foraneo“) ¹ uočio dva izazova pred kojima se suvremeni istraživač ovoga fenomena nalazi: prvi je proučavanje glagoljaškoga pjevanja tijekom povijesti, dakle u vremenima prije nastanka suvremene muzikologijske znanosti, ² a drugi je „istraživanje i proučavanje svih danas živih oblika tog pjevanja“. ³

¹ Jerko BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, knjiga V, Zadar, 1973., 224.

² J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 318.

³ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 318.

Pri tom je akademik Bezić minuciozno istražio historiografiju glagoljaškoga pjevanja na temelju pisanih izvora, zapisa u kronikama i bilješki iz zapisnika postridentinskih vizitacija⁴ zadarskoga područja, ali i uspostavio važan metodološki postulat, a taj je – važnost usporedbe i pokušaj pronalaska paralela gregorijanskoga pjevanja i njegovih prijevodnih, glagoljaških idioma, poglavito kad je o napjevima srednjega vijeka riječ.

Stoga ovaj rad posvećujem upravo svomu profesoru, pokojnomu akademiku Jerku Beziću, osobi koja je generacije muzikologa i etnomuzikologa podučavala, nadahnjivala i motivirala za istraživanje jedinstvenoga hrvatskog fenomena koji predstavlja naslijeđe hrvatskoga glazbenog srednjovjekovlja,⁵ fenomena koji je stoljećima živio i ustrajao u uvjetima usmene predaje. U nedostatku pisanoga notnog traga istraživačima je izazov predstavljao i način znanstvenoga pristupa koji je drugačiji od onoga koji koristimo u području proučavanja gregorijanskoga pjevanja i svih europskih negregorijanskih tradicija, poput beneventanskoga korala, mozarapskoga pjevanja, ambrozijanskoga ili pak starorimskoga koralnog pjevanja.⁶

Naime, u tim je tradicijama komparacija neumatskoga notnog zapisa evidentan dokaz različitosti i/ili podudarnosti pojedinih repertoarnih predaja, dok je u slučaju glagoljaškoga pjevanja tek mali dio napjeva moguće sa sigurnošću detektirati, i to onaj recitativni, koji se odnosi na način pjevanja psalama kako ćemo u nastavku prezentirati.

SREDNJOVJEKOVNI KORIJENI I HRVATSKA POSEBNOST

Narativ o fenomenu specifične srednjovjekovne crkvene glazbe hrvatskoga obalnog područja koji traje od kraja 9. i početka 10. stoljeća u regijama od Istre, Hrvatskoga primorja, sjevernojadranskih otoka do Dubrovnika i obalnoga kopnenog zaleđa, pa do gorskih područja Like, Gorskog kotara, Korduna,⁷ ali i izvan granica Hrvatske,⁸ u primorskim područjima Crne Gore

⁴ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 224.

⁵ Grozdana MAROŠEVIĆ, In memoriam: Jerko Bezić (10. 06. 1929 – 9. 01. 2010), *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, 48, 1, Zagreb, 2011., 207 – 209.

⁶ Hana BREKO KUSTURA, *Glazba povijesnih hrvatskih zemalja u srednjemu vijeku*, Zagreb, 2022., 21 – 43.

⁷ Hana BREKO KUSTURA, Katarina LIVLJANIĆ, *Le chant liturgique dans la vie quotidienne en Dalmatie médiévale, Rituels religieux et sensorialité (Antiquité et Moyen Âge)*, ur. Caseau Chevallier, Beatrice, Neri Elisabetta, Milano, 2021., 43 – 60; Eduard HERCIGONJA, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006.

i Slovenije, („proistekao iz liturgijskoga pjevanja na staroslavenskom jeziku i crkvenoslavenskom jeziku hrvatske redakcije“⁸) poznat je pod sintagmom glagoljaško pjevanje.¹⁰

Glagoljaško je pjevanje unikatno liturgijsko i izvanliturgijsko pjevanje koje je proizašlo iz pjevanih tekstova glagoljaškoga bogoslužja¹¹ temeljem liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom.¹² Uključuje i pjevanje crkvenih napjeva na hrvatskome crkvenoslavenskom jeziku,¹³ a kasnije i na govornome živom hrvatskom jeziku koji se temelji na čakavskoj osnovici. Glagoljaško je pjevanje zaštićeno nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske upisano u registar pod brojem Z-3620.¹⁴

U novijoj hrvatskoj povijesti glazbe, od 1973. godine i kapitalnoga Bezićeva istraživanja ovoga fenomena, pod terminom glagoljaško pjevanje uvriježilo se označavati svo ono pučko pjevanje (kolektivno i pojedinačno) što je u svojim počecima proizašlo iz liturgijskoga pjevanja na staroslavenskome jeziku i crkvenoslavenskome jeziku hrvatske redakcije.¹⁵ Glagoljaško se pjevanje

⁸ Tomáš SLAVICKÝ, In Search of Common Cultural Identity at the Beginning of the 20th Century: Josef Vajs and the Movement for the Restoration of Glagolitic Singing in Croatia and Bohemia, *Arti musices*, vol. 44, br. 2, Zagreb, 2013., 257 – 270.

⁹ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 13.

¹⁰ Jerko BEZIĆ, '...in eorum slavica lingua': The Glagolitic Chant from the 12th to the 15th Centuries in Northern Dalmatia, u: *Medieval Music Cultures on the Eastern and Western Shores of the Adriatic until the beginning of the 15th century*, ur. S. Tuksar, Zagreb 2000., 179 – 190; Jerko BEZIĆ, Le chant glagolitique, *La Croatie et l'Europe. Croatie, Trésors du Moyen Age et de la renaissance (XIIIe-XVIe siècle)*, ur. I. Supičić, Paris – Zagreb, 1999., 654 – 655; Hana BREKO, Glagolitic Singing, An Inheritance of the Croatian Middle Ages, Discovering the Glagolitic Script of Croatia, *Catalogue of the Exhibition held in the Trinity College Library in Dublin*, Zagreb, 2000., 118 – 121.

¹¹ G. CHEW, Glagolitic Mass, Glagolitic chant, *Grove Music Online. Oxford Music Online* <http://www.oxfordmusiconline.com/subscriber/article/grove/music/45440>, datum pristupa 4.1. 2023.

¹² Josip BRATULIĆ, *Hrvatska glagoljica: postanak, razvitak, značenje*, Zagreb, 2022.; Mirjana PAVLETIĆ, Vida VUKOJA, Vid Jakša OPAČIĆ (ur.), *Misal kneza Novaka*, Zagreb, 2020.; Marija PANTELIĆ, Anica NAZOR (prir.), *II. novljanski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.*, Zagreb, 1977.; Biserka GRABAR, Anica NAZOR, Marija PANTELIĆ (ur.), *Glagoljski misal Hrvoja Vukčića*, Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973.; Anica NAZOR, L'interpénétration de l'écriture glagolitique et cyrillique sur le sol croate, u: *Croatie: Trésors du Moyen Âge et de la Renaissance (XIIIe-XVIe siècle)*, ur. E. Hercigonja i I. Supičić, Zagreb – Paris, 2005., 271 – 279. Popis izdanja (časopisa i knjiga) Staroslavenskoga instituta u Zagrebu vidi na stranici: <https://stin.hr/izdanja/>, posjećeno 10. 3. 2023.

¹³ Milan MIHALJEVIĆ, Hrvatski crkvenoslavenski jezik, *Povijest hrvatskoga jezika*, 1. knjiga: Srednji vijek, Damjanović Stjepan, (ur.), Zagreb, 2009., 283 – 349.

¹⁴ Usporedi Web registar kulturnih dobara RH na stranicama Ministarstva kulture i medija RH, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-3620>, posjećeno 13. 12. 2022.

¹⁵ Josip BRATULIĆ, *Hrvatska glagoljica: postanak, razvitak, značenje*, Zagreb, 2022.; Vuk-Tadija BARBARIĆ, *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*, Zagreb, 2017.

postepeno oblikovalo u liturgijsko pjevanje zapadnoga obreda na živom vernakularnome jeziku.¹⁶

Melodijsku karakteristiku napjeva ocrtavaju utjecaji gregorijanskoga korala,¹⁷ ali i očigledni utjecaji karakteristika tradicijske glazbe pojedinih hrvatskih regija.¹⁸

U ovoj je kanonskoj definiciji pojma glagoljaško pjevanje sadržan sukus njegovih glazbenih karakteristika, koje se od gregorijanskoga korala razlikuje činjenicom da ju mahom pjeva puk uz glagoljaško svećenstvo, te da svaka posebna hrvatska regija sadrži natruhe svoje tradicijske glazbe kako su nam pokazale ne samo snimke s terena¹⁹ nego i transkripcije i notni zapisi.²⁰

Upravo se u sponi sa živom tradicijskom glazbom hrvatskih regija krije bitna razlika glagoljaških melodija i recitativa, u odnosu spram latinskih gregorijanskih napjeva koji se temelje na jasno postuliranim melodijama koje je propisao liturgijski uzus Rimskog obreda i latinski tekstovni predložak.

Za razliku od staroslavenskoga crkvenog pjevanja istočnoeuropskih regija, glagoljaško pjevanje počiva na liturgiji zapadno-europskoga, odnosno Rimskoga obreda.

Hrvatskoglagoljske bogoslužne knjige po obredu su jednake latinskim i latiničnim liturgijskim knjigama i tiskovinama.²¹ One predstavljaju u biti „prijevodni tekstovni fenomen“²² jer su hrvatskoglagoljske knjige za liturgijsko

¹⁶ Sociolingvističke posebnosti glagoljaškoga područja, poglavito južnočakavsko-štokavskoga kompleksa, te dubrovačkog jezičnog konteksta vidi u V.; T. BARBARIĆ, *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lektionara*, 31 – 45.

¹⁷ Andreas PFISTERER, *Cantilena Romana, Untersuchungen zur Überlieferung des Gregorianischen Chorals*, Schöningh, 2002.

¹⁸ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 13; H. BREKO KUSTURA, *Glazba povijesnih hrvatskih zemalja u srednjemu vijeku*, 89.

¹⁹ Usp. Nosač zvuka Gorana DOLINER (ur.). *Tradicija glagoljaškog pjevanja u Hrvatskoj (izbor starijih snimki)*, Zagreb, 2011., broj 98898 499442.

²⁰ Stjepan STEPANOV, *Glagoljaško pjevanje u Poljicima kod Splita. Spomenici glagoljaškog pjevanja*, I. svezak, Zagreb, 1983.; Gorana DOLINER, *Spomenici glagoljaškog pjevanja 2. Glagoljaško pjevanje u Novom Vinodolskom*, Zagreb, 1998.; Gorana DOLINER, *Glagoljaško pjevanje u Kraljevici. Književno-povijesne pojave, kontekstualne strukture i glazbene osobine napjeva*, Zagreb, 2011.; Jerko MARTINIĆ, *Glagoljaško-tradicijsko pjevanje, Jutarnja i večernja (zazivi – psalmi – himni – kantici) na području Srednje Dalmacije* (šire područje Splita, otoci Brač i Hvar), *Traditional Glagolitic Singing of Matins and Vespers (Invocations – Psalms – Hymns – Canticles) from Central Dalmatia*. Muzikološke studije br. 17, 2014.

²¹ Kristijan KUCHAR, *Utjecaj tekstova latinskih rimskih sakramentara na crkvenoslavensku rimsku liturgiju* (9. – 14. stoljeće), *Slovo*, časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, 68, Zagreb, 2018., 171 – 197.

²² Kristijan KUCHAR, *Glagoljaško bogoslužje* vidi na: <https://stin.hr/glagoljasko-bogosluzje-2/>, posjećeno 23. 12. 2022.

bogoslužje mahom temeljene na prijevodu rimskih latinskih misnih knjiga i časoslova na hrvatski crkvenoslavenski jezik.²³

Za glagoljaški je fenomen specifično da se (u hrvatskome slučaju) radi o znakovitoj privilegiji dugostoljetnoga postojanja nelatinskoga bogoslužja i dozvoli suživota s gregorijansko-rimskom liturgijskom praksom i pjevanjem. Hrvati su tu privilegiranoj poziciji baštinili tisuću godina u kontinuitetu, prije Drugoga vatikanskog sabora, koji je dao impuls inicijaciji narodnih jezika koji ulaze u službeno crkveno bogoslužje.²⁴

U hrvatskim se područjima glagoljaško pjevanje razlikuje (u pogledu melodijskih karakteristika pojedinih napjeva mise i časoslova) ovisno upravo o zvukovnosti koja se u njegovu razvojnom procesu pokazala važnom – a to je tradicijska glazba svake pojedine regije.²⁵

Poredbeni prikaz najstarijih snimki glagoljaškoga pjevanja iz 20. stoljeća u kojemu se vidi „promjena“ koju je ovaj srednjovjekovni fenomen prošao kroz stoljeća svoje opstojnosti, pokazuje kontraste oblika te povremene natruhe bizantskoga crkvenog pjevanja. Bizantski se koralni utjecaji poglavito zrcale u netemperiranosti koja je karakteristika ovoga pjevanja klasificiranoga u sistemu osam modusa (Octoechos).²⁶ Glagoljaško pjevanje odlikuje i dihotomija muškoga vs. ženskoga pjevanja, kao i sve razlike regionalnih obilježja, čak i kad je o istim liturgijskim tekstovima riječ.²⁷

Snimke glagoljaškoga pjevanja danas su najzastupljenije u fonoteci Staroslavenskoga instituta u Zagrebu, a u periodu do 2003. do 2010. su digitalizirane u formatu Ogg Vorbis.²⁸ Tu su arhivirani audiozapisi glagoljaških napjeva podijeljeni u četiri skupine. U prvoj su zastupljeni mahom stariji istraživači ovoga fenomena (snimatelji i melografi): Josip Hamm, Vinko Žganec, Stjepan Stepanov, Mate Leščan, Jerko Bezić, Nikola Radić, Ivan Kirinčić i Josip Milić. U drugoj je skupini autor snimki Jerko Martinić, dok treću i četvrtu skupinu tonskih zapisa potpisuju fra Stipica Grgat, Boris Turčinov Klepac i Marko

²³ Marinka ŠIMIĆ, *Akademijin brevijar (HAZU III c 12), hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća. Jezična studija. Transliteracija. Faksimil*, Zagreb, 2014.

²⁴ Milan MIHALJEVIĆ, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*, Zagreb, 2018.

²⁵ Grozdana MAROŠEVIĆ, Folklorna glazba, *Hrvatska tradicijska kultura na razmeđu svjetova i epoha*, ur. Zorica Vitez i Aleksandra Muraj, Zagreb, 2001., 409 – 421.

²⁶ Alexander LINGAS, Medieval Byzantine Chant and the Sound of Orthodoxy, *Byzantine orthodoxies*, ur. Augustine Casiday, Andrew Louth, Burlington, 2006., 131 – 150; Alexander LINGAS, Musica e liturgia nelle tradizioni ortodosse, u: J. J. Nattiez, *Enciclopedia della musica, 4 Storia della musica europea*, Torino, 2004., 68 – 93.

²⁷ Gorana DOLINER (ur.), *Tradicija glagoljaškog pjevanja u Hrvatskoj*, programska knjižica CD-a, 1-2.

²⁸ Digitalizirao Boris Doliner.

Mudronja Rebac.²⁹ Znakovita je i zbirka glagoljaških snimki danas pohranjenih u dokumentaciji Hrvatskoga radija kao ciklus emisija naslova *Tragom glazbe* Trećega programa Hrvatskoga radija, koje je autorica ovog rada realizirala u periodu od 2013. do 2022. Sedam radijskih emisija u trajanju od devedeset minuta posvećeno je fenomenu glagoljaškoga pjevanja u komparativnome kontekstu gregorijanskoga korala, koji se u srednjemu vijeku nazivao *cantilena romana*³⁰ ili *cantus romanus*.

Treće znakovito mjesto pohrane zvučnih snimki glagoljaškoga pjevanja zadarskoga područja je Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, koji je projektom realiziranim u periodu 2012. – 2013. digitalizirao zvučne snimke s magnetofonskih vrpca što ih je iz zadarskoga Zavoda za povijesne znanosti HAZU 1991. godine u Zagreb prenio akademik Jerko Bezić. Snimke su to glagoljaških napjeva nastale u periodu 1958. – 1964. u trajanju od oko 180 sati.³¹

Dugogodišnji projekt udruge Pjevana baština³² obuhvaća ukupno 14 lokaliteta u kojima je u formi multimedijalnog izdanja (knjiga i nosači zvuka) od 2008. do 2023. snimljeno suvremeno glagoljaško pučko crkveno pjevanje Zadarske nadbiskupije, Šibenske biskupije te Splitsko-makarske nadbiskupije (primjerice: Radovina, Tisnoga, Velog Iža, Tkona, Podstrane, Kolana, Vrgade, Slivnoga Ravnoga, Komina, Podstrane, Kučića). U istom su projektu snimljeni i napjevi ličkoga područja, poglavito brinjskoga kraja.³³

Audiozapisi dragocjen su zvučni prikaz sonornosti ovog pjevanja koji prikazuju, kako ističe Gorana Doliner, „kontraste jezičnog i tekstualnog sadržaja, kratkog i dugog trajanja napjeva u skladu s obrednom pripadnošću tekstova“.³⁴ Spomenute su zvučne snimke svjedoci prezentnosti srednjovjekovne prakse glagoljaškoga pjevanja u Hrvatskoj³⁵ koje se stoljećima prenosilo, baš kao i bizantinsko pjevanje, isključivo usmenim putem.³⁶

²⁹ Usp. popis literature i snimki na mrežnoj stranici: <https://stin.hr/glagoljasko-pjevanje/>.

³⁰ Andreas PFISTERER, Gregorianischer Gesang, *Lexikon der Kirchenmusik*, ur. Günther Massenkeil, Michael Zywietz, Laaber, 2013., (Enzyklopädie der Kirchenmusik 6.), 458 – 467.

³¹ Vidi dokumentaciju dostupnu u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, na mrežnoj stranici <https://www.ief.hr/Dokumentacija/tabid/65/language/hr-HR/Default.aspx>, posjećeno 3. 6. 2023. Opis projekta koji je poduprla i Zaklada HAZU te IEF; vidi na poveznici: <https://www.ief.hr/wp-content/uploads/2019/01/Digitalizacija-audio-snimaka-akademika-Jerka-Bezica.pdf>, posjećeno 6. 6. 2023.

³² <https://www.pjevanabastina.hr/multimediji/>, posjećeno 3. 6. 2023.

³³ Usporedi popis svih multimedijalnih izdanja na stranici <https://www.pjevanabastina.hr/multimediji/>, posjećeno 3. 6. 2023.

³⁴ G. DOLINER (ur.), *Tradicija glagoljaškog pjevanja u Hrvatskoj*, 2.

³⁵ Jerko MARTINIĆ, *Glagolitishe Gesänge Mitteldalmatiens*, sv. 1 i sv. 2, Regensburg, 1991.

³⁶ Vidi natuknicu Glagoljaško pjevanje na mrežnom izdanju Istarske enciklopedije, LZMK, G. Doliner i Đ. Križman-Zorić: <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=978>; posjećeno 23. 12. 2022.; Stjepan DAMJANOVIĆ, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, Zagreb, 1984.

U melodijama glagoljaškoga pjevanja čuju se, kako smo već naveli, i utjecaji elemenata bizantskoga korala³⁷ te veze s gregorijanskim recitativima, uz očite natruhe tradicijske glazbe svakoga pojedinog područja na kojemu je bilo rašireno – od Istre do Dalmacije.³⁸ Glagoljaški napjevi za misu, kako nam to svjedoče audiosnimke iz prošloga stoljeća, poput stavaka misnog proprija – gradual, aleluja, himan, nisu ustrojani melodijski, već pretežno recitativno.

U glagoljaškoj je pjevanoj tradiciji uočljiva prisutnost dvaju različitih tipova napjeva: prvu skupinu čine recitativi koji se koriste u pjevanju psalma. Strukturirani su po shemi: zapjev – recitativ, međukadencia – zapjev – recitativ – finalna kadencia,³⁹ pa se sa sigurnošću mogu povezati s (pra)gregorijanskom osnovom psalamskoga tonusa, koja se s vremenom pojednostavljuje.

Drugu skupinu napjeva glagoljaške tradicije čine strofni ritmički predlošci koji se pjevaju uz jasne utjecaje tradicijske (folklorne) glazbe puka određenoga podneblja i hrvatske regije na kojem se ovo pjevanje njegovalo i razvijalo.⁴⁰ To nam pokazuju i prethodno spomenute snimke s različitih hrvatskih terena koje su datacijom iz 20. i 21. stoljeća.

RUBRIKE GLAGOLJSKIH RUKOPISA – „SKRIVENA“ PORUKA NAČINA IZVEDBE NAPJEVA

U muzikološkom proučavanju liturgijskih rukopisa pisanih glagoljicom,⁴¹ na temelju kojih pretpostavljamo da datiraju najraniji napjevi glagoljaške tradicije, važni su podnaslovi pisani crvenom bojom – takozvane „rubrike“,⁴² jer upravo one sadrže upute za glazbenu izvedbu pojedinoga glagoljaškog napjeva, a u nedostatku glazbenom notacijom notiranih glagoljaških izvora srednjega vijeka.

³⁷ Kenneth LEVY, Christian TROELSGARD, Byzantine chant, *New Grove Music Online. Oxford Music Online*. Vol. 1, 2001. Vidi *online* članak: <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.04494>, posjećeno 3. 1. 2023.

³⁸ J. BEZIĆ, '...in eorum slavica lingua', 190.

³⁹ Izak ŠPRALJA, Glagoljaška psalmodija, *Narodna umjetnost*, 36, Zagreb, 1999., 2, 33 – 48.

⁴⁰ Jerko BEZIĆ, Pregled dosadašnjih rezultata u istraživanju glagoljaškog pjevanja, *Slovo*, 21, Zagreb, 1971., 124 – 130.

⁴¹ Anica NAZOR, L'interpénétration de l'écriture glagolitique et cyrillique sur le sol croate, *Croatie: Trésors du Moyen Âge et de la Renaissance (XIIIe-XVIe siècle)*, ur. E. Hercigonja i I. Supičić, Zagreb – Paris, 2005., 271 – 279; Anica NAZOR, The Glagolitic Script of Croatia. Bibliography. Glagolitic Today, u: *Discovering the Glagolitic Script of Croatia*, ur. S. Lipovčan, Zagreb, 2000., 124 – 125.

⁴² Rubrike su inskripcije u rukopisima pisane crvenom bojom, a označavaju naslov blagdana, slavlja pojedinog svetca, početak molitve, recitativa ili napjeva, ili tijekom liturgijskog slavlja. Usp. gottesdienst, natuknica Rubrik: <https://www.herder.de/gd/lexikon/rubrik/>, posjećeno 3. 11. 2022.

One su neposredni dokaz srednjovjekovnoga života glagoljaškoga pjevanja na hrvatskim prostorima. Za muzikološki je kontekst glagoljaške tradicije srednjega vijeka važno nekoliko činjenica od kojih je Jerko Bezić naveo tri koje su u izravnoj vezi sa srednjim vijekom i glagoljaškim pjevanjem.

Naime, prva su dva materijalna pisana dokaza u vezi sa samim zapisom u srednjovjekovnoj glagoljaškoj knjizi, a treći je dokument kardinala Bosona, inače biografa pape Aleksandra III. (pontifikat 1159. – 1181.), datiran godine 1177. koji donosi vijest o crkvenom pjevanju zadarskoga puka pri dočeku pape u Zadru – „in eorum sclavica lingua“.⁴³

ODABRANI PRIMJERI „UPUTA“ ZA NAČIN PJEVANJA GLAGOLJAŠKIH NAPJEVA – SREDNJI VIJEK

Primjer prvi jest iz zapisa u misalu Kneza Novaka iz 1368.⁴⁴

U ovoj su skupini spomena vrijedni posebni znakovi načina pjevanja misnoga stavka *Vjeruju* iz rukopisnoga glagoljskog bogato iluminiranoga kodeksa – *Misala kneza Novaka* iz 1368. godine (danas pohranjenoga u Austrijskoj nacionalnoj biblioteci, Beč, Cod. Slav. 8). Za te se znakove, koji podsjećaju na oblik kruga iznad pojedinih riječi u dijelu misnoga napjeva *Vjeruju*, pretpostavlja da su dvojakoga značenja: a) indikacija interpretativnog korpusa napjeva (prvi ili drugi zbor, ili skupina pjevača)⁴⁵ ili pak b) oznaka za količinu teksta koji se pjevao na jedan temeljni, konstantno varirajući melodijski uzorak,⁴⁶ slično praksi pjevanja psalama⁴⁷ koji se u gregorijanskoj tradiciji pjevaju u sistemu od osam recitativno-melodijskih formula koje nazivamo psalamskim tonusima.⁴⁸ U ovome su rukopisnom glagoljskom misalu sačuvani najstariji hrvatski stihovi pisani glagoljicom na čakavštini s pojedinim utjecajima crkvenoslavenskoga jezika.

⁴³ J. BEZIĆ, '...in eorum sclavica lingua', 179 – 180.

⁴⁴ Marija PANTELIĆ, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368.*, Zagreb, 1967.; usp. Raskošno faksimilno izdanje i popratne studije. M. PAVLETIĆ, V. VUKOJA, V. J. OPAČIĆ (ur.), *Misal kneza Novaka*, 2020.

⁴⁵ M. PANTELIĆ, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483.*, 25.

⁴⁶ I. ŠPRALJA, *Glagoljaška psalmodija*, 33 – 48.

⁴⁷ J. BEZIĆ, '... in eorum sclavica lingua', 182. Glazbenu analizu napjeva *Credo* iz Novakova, Hrvojeva i Berlinskog misala vidi u BEZIĆ 1973, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, notni primjer br. 12.

⁴⁸ Krugovi se javljaju uvijek između individualnih riječi te nisu u funkciji interpunkcije ili upute za izgovor pisanoga teksta. Usp. J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 128 – 129. O gregorijanskoj psalmodiji vidi Terence BAILEY, *Accentual and Cursive Cadences in Gregorian Psalmody*, *Journal of the American Musicological Society*, 29 (3), Berkley, 1976, 463 – 471.

Slične zapise nalazimo u glagoljskome *Hrvojevu misalu* nastalom oko 1404. godine te *Drugome misalu* iz Vrbnika, otok Krk, iz 1462. godine.⁴⁹ Iako niti jedan izvor ne sadrži zapis melodije i recitativa, oni su pak važan izvor podataka, tj. uputâ na glagoljaški način pjevanja i na način pjevane interpretacije tekstovnoga predloška.⁵⁰

Drugi rukopisni primjer kao svjedočanstvo veze sa srednjovjekovnim glagoljaškim pjevanjem nalazimo u glagoljskom *Hrvojevu misalu* iz 1404.⁵¹ te *Drugome vrbničkom misalu* iz 1462. godine.⁵² U tim se kodeksima pisanim glagoljicom nalaze opisi načina pjevanja napjeva⁵³ i upute na melodijsko-recitativne formule na kojima su se pjevali psalamski stihovi. Upravo su ove „upute“ na melodijsko-recitativne formule ta spona između franačko-rimskoga gregorijanskoga pjevanja⁵⁴ i glagoljaškoga pjevanja u srednjemu vijeku.

Naime, u rubrikama *Brevijara Vida Omišljanina*⁵⁵ iz 1396. godine (folio 5) nalazimo na upute i termine poput „glas“ naspram „ton“, što bi mogla biti jasna poveznica sa sistemom od osam psalamskih tonusa, koji predstavljaju, kako smo već naveli, recitativno-melodijske formule na koje su se recitali psalmi. Kako je glagoljaška tekstovna pozadina zapravo prijevodna jer se temelji na predlošku rimskoga brevijara ili misala, sasvim se logičnim nameće ova analogija, uputa na psalamski tonus na koji se određena melodija versa pjevala ili recitala.⁵⁶ Slučaj s rubrikom „glas“ višeznačan je jer, primjerice, može značiti i jačinu glasa kojim

⁴⁹ J. BEZIĆ, '... in eorum slavica lingua', 181 – 185; H. BREKO, Glagolitic Singing, An Inheritance of the Croatian Middle Ages, 118 – 121.

⁵⁰ Jerko MARTINIĆ, *Glagolitishe Gesänge Mitteldalmatiens*, 2 vols., Regensburg, 1981.; Katarina LIVLJANIĆ, Lamentations de Jérémie glagolitiques sur l'île de Hvar en Croatie: peut-on 'traduire' le chant ?, u: Daniel SAULNIER, Katarina LIVLJANIĆ, Christelle CAZAUX-KOWALSKI (ur.), *Lingua mea calamus scribae. Mélanges en l'honneur de Marie-Noël Colette*, Solesmes, 2009., 253 – 273.

⁵¹ Istanbul, Sultanahmet, Topkapi sarayı müzesi külühamesi. Edition fac-similée: *Glagoljski misal Hrvoja Vukčića*, ur. B. GRABAR, A. NAZOR, M. PANTELIĆ, Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973.

⁵² J. BEZIĆ, '... in eorum slavica lingua', 183.

⁵³ O opisu načina kako pjevati napjev Velikoga petka, *Vadis propitiator*, vidi J. BEZIĆ, '...in eorum slavica lingua', 183. Naime, u *Hrvojevu misalu* stoji uputa da se napjev treba pjevati poput žene koja plače, dok se u *Drugom misalu* iz Vrbnika opisuje način kako dva đakona trebaju napjev pjevati poput žene koja nariče, lamentira.

⁵⁴ Andreas PFISTERER, Überlegungen zur Frühgeschichte der Psalmodie, *Theorie und Geschichte der Monodie: Bericht der Internationalen Tagung Wien 2006.*, ur. Martin Czernin, Maria Pischlöger, Brünn, 2012. (Theorie und Geschichte der Monodie 4.) 429 – 437, vidi poglavito 436 – 437.

⁵⁵ Milan MIHALJEVIĆ, Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine, *Filologija*, 29, Zagreb, 1997., 119 – 138.

⁵⁶ J. BEZIĆ, '... in eorum slavica lingua', 183. U *Vidovu brevijaru* na stoji na fol. 5 stoji rubrika „Poi v ferijelski ton“, što bi značilo pjevaj na ferijalni (tjedni) tonus, tj. recitativno-melodijsku formulu koja se pjevala za vrijeme dana u tjednu.

se treba čitati tekst,⁵⁷ ali i u nekom drugom kontekstu i zapisu (primjerice „glas osmi“) može upućivati na psalamski tonus, tj. recitativno-glazbenu formulu kojom se pjevao vers biblijskoga psalma.⁵⁸ Slične analogije gregorijanskih i glagoljaških rubrika s uputama načina recitiranja određenoga psalma, tj. uputa na psalamski tonus, nalazimo i u *Trećem brevijaru* iz Vrbnika (prva polovica 15. stoljeća).⁵⁹

Iako su dosadašnja istraživanja sa žaljenjem konstatirala nedostatak glazbenoga zapisa glagoljaškoga pjevanja srednjega vijeka, ipak su nam prethodno spomenute rubrike jasan dokaz da mi danas zapravo na indirektan način možemo pretpostaviti melodijsko-recitativnu formulu koja je temeljena upravo na gregorijanskome sistemu osam psalamskih tonusa, koje se u glagoljaškoj liturgijskoj tradiciji naziva dvoznačno – „glas“ ili „ton“, a uvijek u funkciji oznake za melodijsko-recitativni obrazac kojih je očito, kao i u gregorijanskoj tradiciji, bilo osam – na što upućuje rubrika iz *Vidova brevijara* iz Omišlja (fol. 249) u kojoj je Bezić iščitao jasnu analogiju s gregorijanskim psalamskim tonusima: „pojut se ps(a)lmi običaini v v gl(a)s osmi“.⁶⁰

ŠTO JE PJEVAO ZADARSKI PUK I SVEĆENSTVO 1177. GODINE PRILIKOM PAPINA DOLASKA U ZADAR – „... IN EORUM SCLAVICA LINGUA“?

U nedostatku pisanih glazbenih liturgijskih rukopisa s neumama, o srednjovjekovnome nam postojanju glagoljaškoga pjevanja posredno svjedoče sekundarni izvori: srednjovjekovni zapisi u kronikama, arhivski dokumenti i putopisni zapisi. Najpoznatiji takav zapis je onaj kardinala Bosona, biografa i pratioca pape Aleksandra III. na putu u Veneciju gdje se papa morao sastati s Frederickom Barbarossom, no zbog nevremena mijenja trasu puta i 13. ožujka

⁵⁷ To je u primjeru *Drugom brevijaru* iz Novog Vinodolskoga 1495. J. BEZIĆ, ‘... in eorum sclavica lingua’, 184.

⁵⁸ U *Vidovu brevijaru* iz Omišlja označava jasno uputu na broj melodijsko recitativne formule na koji se pojedini vers psalma recitira, što bi u gregorijanskom pjevanju označavalo psalamski tonus. Usp. J. BEZIĆ ‘... in eorum sclavica lingua’, 184.

⁵⁹ J. BEZIĆ, ‘...in eorum sclavica lingua’, 184. Bezić je komparirao rubrike latinskog franjevačkog brevijara iz Zadra iz 1480. s *Trećim brevijarom* iz Vrbnika stvorivši do danas neostvoreni model sistematične komparacije (sinoptičku sliku) upravo latinskih gregorijanskih glazbenih knjiga sa sačuvanim glagoljaškim rukopisima.

⁶⁰ U drugom brevijaru iz Novog Vinodolskog iz 1495. koristi se pojam „glas“ u kontekstu latinskog prijevoda termina *tonus lectionis*, što bi se odnosilo na recitativno-melodijsku formulu kojom se pjeva čitanje. U *Vidovu brevijaru* iz Omišlja očito je da postoji osam psalamskih tonusa, kako nam svjedoči rubrika na foliji 249. J. BEZIĆ, ‘... in eorum sclavica lingua’, 184.

1177. dolazi u Zadar.⁶¹ Iz Bosonova spisa iščitavamo opis papina dolaska u dalmatinski grad Zadar godine 1177.⁶² Tom je prigodom lokalno pučanstvo i svećenstvo grada Zadra papu Aleksandra III. svečano dočekalo pjevajući laude i kantike koje gromko odzvanjahu na njihovu slavenskom jeziku – „cum immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum slavica lingua“.⁶³

Kako navodi Marijan Grgić, „najstariji spomen jedne glazbene izvedbe u Zadru nalazimo u opisu prijenosa posmrtnih ostataka zadarske zaštitnice sv. Stošije iz Carigrada u Zadar za vrijeme biskupa Donata, početkom 9. stoljeća.“⁶⁴ U tom se dokumentu premijerno spominje liturgijski žanr lauda (aklamacija)⁶⁵ „koji je u Zadru udomačen još u doba rimskih imperatora, a kao obvezna glazbena točka pri dočeku vladara i crkvenih funkcionara zadržao se kao običaj sve do kraja prvog svjetskog rata.“⁶⁶

Spomenuti zapis kardinala Bosona zapravo je, kako navodi Bezić, posve pouzdan dokaz da su nedjelju 13. ožujka 1177. „Hrvati grada Zadra i zadarske okolice, svećenstvo i laici, papi Aleksandru III. pjevali laude i kantike na svom slavenskom jeziku“.⁶⁷ O možebitnim melodijskim karakteristikama tih napjeva možemo samo pretpostaviti da su moguće bile srodne s akklamacijama kakve poznajemo iz gregorijanskih ili pak Zadru bliskih beneventanskih glazbenih zapisa lauda, poput onih iz beneventanskoga Evanđelistara crkve svetog Šimuna u Zadru (11. stoljeće).⁶⁸

⁶¹ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 77 – 87.

⁶² Ante STRGAČIĆ, Papa Aleksandar III. u Zadru, *Radovi JAZU u Zadru*, sv. 1., Zadar, 1954., 153 – 184.

⁶³ J. BEZIĆ, ‘... in eorum slavica lingua’, 189 – 190.

⁶⁴ „Donat, zajedno sa svećentvom svih redova pjevahu popijevke i psalme i počast iskazivahu najuzvišenijim pohvalnicama”, Marijan GRGIĆ, *Pregled glazbenog života u srednjovjekovnom Zadru, Muzičke večeri u Donatu, Zbornik radova*, Zagreb – Zadar, 1983, 9.

⁶⁵ Ernst H. KANTOROWICZ, *Laudes Regiae: A Study in Liturgical Acclamations and Mediaeval Ruler Worship*, Berkley – Los Angeles, 1958.

⁶⁶ M. GRGIĆ, *Pregled glazbenog života*, 9. Na ovom mjestu istaknuti treba i čuveni prijepis Lauda iz godine 1677. iz pera Šime Vitasovića, zadarskog kanonika i magistra kora u zadarskoj stolnoj crkvi. Usp. Marijan GRGIĆ, *Zadarske laude (akklamacije) iz godine 1677.*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 9., Zadar, 1962., 281 – 312.

⁶⁷ J. BEZIĆ, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, 87.

⁶⁸ J. BEZIĆ, ‘... in eorum slavica lingua’, 181. M. GRGIĆ, *Zadarske laude*, 281 – 312. Evanđelistar svetog Šimuna poznat je kao rukopis Ms. Berlin, Theol. Lat. Quart 278. Usp. Opis Evanđelistara crkve svetoga Šimuna u Zadru u katalogu: Gerard ACHTEN, *Die theologischen lateinischen Handschriften in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin: Teil 2*, 47. Vidi opis rukopisa na mrežnoj stranici: http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//katalogseiten/HSK0009_a047_jpg.htm, posjećeno 22. 12. 2022.

NEUMATSKA NOTACIJA I ZAPISI GLAGOLJAŠKOGA PJEVANJA: PRIMJERI IZ ZAGREBA, STAROGA GRADA (HVAR) I LJUBLJANE

U skupini rijetko zapisivanih ranih notiranih fragmenata glagoljaškoga pjevanja zanimljiv notni trag nalazimo u kodeksu iz 1556. godine, Arhiv HAZU, IV. a 47 koji potječe iz Vinodola ili Rijeke. Riječ je dvama napjevima notiranima uz dva glagoljicom ispisana osmeračka dvostiha iz starohrvatskoga prikazanja Kristove pasije⁶⁹ – *Muka Gospodina našega*. Tip notnoga pisma odgovarao bi kurzivnoj neumatskoj notaciji mađarskoga tipa kakvu inače nalazimo u latinskim gregorijanskim kodeksima mađarskih dijeceza, ali i Zagreba u kasnome srednjemu vijeku.

Važan relikv s neumama je glagoljaški notirani fragment iz Ljubljane koji se čuva u ljubljanskoj Nacionalnoj knjižnici (NUK) kao fragment glagoljaškoga glazbenog rukopisa oznake – R (bez signature).⁷⁰ Ovaj glagoljaški dvolist notiran je neumama Metz-gotičkog tipa.

Riječ je o fragmentu do danas neistraženog hrvatskoga glagoljskog rukopisa iz 15. stoljeća koji je očito poznao neumatsku notaciju iz latinskih gregorijanskih kodeksa. Fragment s notacijom neumatskog tipa 15. stoljeća i utjecajima Metz-gotičke neumatske familije pronađen je kao omotnica knjige koja nosi oznaku Ljubljana, NUK, 1891., a tiskana je u Münchenu 1615. godine.⁷¹

Jedan drugi srednjovjekovni glagoljaški glazbeni fragment iz Strahova u Pragu pronađen kao omot Keplerove *Astronomije*⁷² datira iz 15. stoljeća.⁷³

Praški fragment dokazuje vezu benediktinskoga praškog samostana Emaus i hrvatskih glagoljaša krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Naime, hrvatski su glagoljaši djelovali u Pragu tijekom osamdesetak godina, od 1348. do oko 1430., tj. do Husitskih nemira.⁷⁴ U Pragu u to vrijeme nastaje niz relevantnih glagoljaških liturgijskih knjiga prepisanih iz hrvatskih glagoljaških predložaka.⁷⁵

⁶⁹ Usp. radove o glagoljaškoj mucu u: Antonija ZARADIJA KIŠ, Mateo ŽAGAR (ur.), *Glagoljaška Muka Kristova: odabrane kulturološko-filološke studije*, Zagreb, 2014.

⁷⁰ Jurij SNOJ, *Medieval Music Codices. A selection of representative samples from Slovene libraries*, Ljubljana, 1997., 76.

⁷¹ J. SNOJ, *Medieval Music Codices*, 76 – 77.

⁷² Usp. Josef VAJS, *Über die liturgischen Gesang der Glagoliten II*, *Archiv für Slavische Philologie* XXXI, Berlin, 1910., 8.

⁷³ J. VAJS, *Über die liturgischen Gesang der Glagoliten II*, 430 – 442; Vaclav HUŇÁČEK, V. Klášter Na Slovanech a počátky východoslovanských studií u nás, *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauz v dějinách české kultury*, Prag, 1975., 178.

⁷⁴ Josip HAMM, *Hrvatski glagoljaši u Pragu*, *Zbornik za slavistiku*, sv. 1, Novi Sad, 1970., 84 – 99.

⁷⁵ Ludmila PANCEROVÁ, *Staročeské blaholské zlomky (kritické vydání)*, *Rozpravy ČSAV*, řada společenských věd, roč. 96, 4, Prag, 1986.

Jurij Snoj utvrdio je da se u slučaju fragmenta u Ljubljani i onoga praškoga (strahovskoga), radi o dvama različitim tipovima srednjovjekovne glazbene notacije, te dvama istršcima koji nisu dijelovi iste glazbene glagoljaške knjige.⁷⁶

Ova dva fragmenta, zajedno sa zagrebačkim, potvrđuju spoznaju da je glagoljaško pjevanje živjelo primarno u uvjetima usmene predaje, ali i upućuje na činjenicu da su notni zapisi napjeva koje nalazimo u ovim fragmentima dijelovi velikih, srednjovjekovnih glazbenih rukopisa koji, kako tvrdi Jurij Snoj, „upućuju na postojanje danas izgubljenih glagoljaških liturgijsko-glazbenih knjiga s notacijom“.⁷⁷

GLAGOLJAŠKI NOTNI ZAPIS MRTVAČKE SEKVENCE SUDAC GNJIVAN

U Zbirnom rukopisu iz Staroga Grada na Hvaru koji se čuva u Muzeju dominikanaca, a datira iz 15./16. stoljeća, osim najstarijeg dvoglasja na hrvatskom jeziku, tropiranog napjeva *Benedicamus domino* (*Blagoslovimo gospodina*) – *Evo je prišal*, na stranici 97 nalazimo na zapis mrtvačke sekvence *Sudac gnjivan* u kvadratnoj notaciji na sistemu od četiri crte u crtovlju. Riječ je o kontrafakturi, tj. podmetanju hrvatskoga tekstovnog predloška pod melodiju gregorijanske latinske sekvence *Dies irae*. Tekst mrtvačke sekvence u hrvatskoj je literaturi poznat u nekoliko inačica,⁷⁸ npr. u prvotisku glagoljičnoga *Misala* iz 1483. godine,⁷⁹ u *Klimantovićevu zborniku* iz 16. stoljeća,⁸⁰ te šibenskom rukopisu br. 20 iz samostana sv. Frane. Ovaj je mrtvačka sekvenca prepjev u stihu latinske gregorijanske sekvence *Dies irae*, prisutna i u latiničnim knjigama – *Picićevoju pjesmarici* (1471.), *Lekcionaru Bernardina Splicićanina* (1495.) te u ćirilničnom *Dubrovačkom lekcionaru*.⁸¹

Da je riječ o napjevu na vernakularnom jeziku upućuje rubrika: *Sequentia mortuorum in vulgaris*.

⁷⁶ J. SNOJ, *Medieval Music Codices*, 76.

⁷⁷ J. SNOJ, *Medieval Music Codices*, 76.

⁷⁸ Najprije se pjevala na posljednju nedjelju iza Duhova (kad se čitalo Matejevo Evanđelje o Posljednjem sudu), a potom je bila dio mise za mrtve s izmijenjenim tekstom. Vidi *Dies irae* u *Misalu kneza Novaka*, na: https://stin.hr/novakov-misal/dies_irae_misal.html, posjećeno 22.12.2022.

⁷⁹ Anica NAZOR, Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1561., *Slovo*, br. 34, Zagreb, 1984., 7 – 16.

⁸⁰ Ines SRDOČ-KONESTRA, Saša LAJŠIĆ, Fra Šimun Klimantović (...) Ni pisac ni pod piscem pisac, *Fluminensia*, god. 20, br. 1, Rijeka, 2008., 75 – 95. O sekvencama vidi I. SRDOČ-KONESTRA, S. LAJŠIĆ, Fra Šimun Klimantović, 84.

⁸¹ https://stin.hr/novakov-misal/dies_irae_misal.html

Bliskost s tradicijom glagoljaških napjeva otoka Hvara dokazuje i novija komparativna studija hrvatske muzikologinje i pjevačice specijalizirane za interpretaciju srednjovjekovne glazbe – Katarine Livljančić, koja je proučavala usmenu predaju *Lamentacija proroka Jeremije* u trima hvarskim mjestima Stari Grad, Vrbanj i Sućuraj, ustanovivši signifikantne razlike u melodiji, vokalnom stilu, ornamentaciji i modalnosti svakoga pojedinog mjesta i njegova načina usmene predaje glagoljaškoga naslijeđa.⁸²

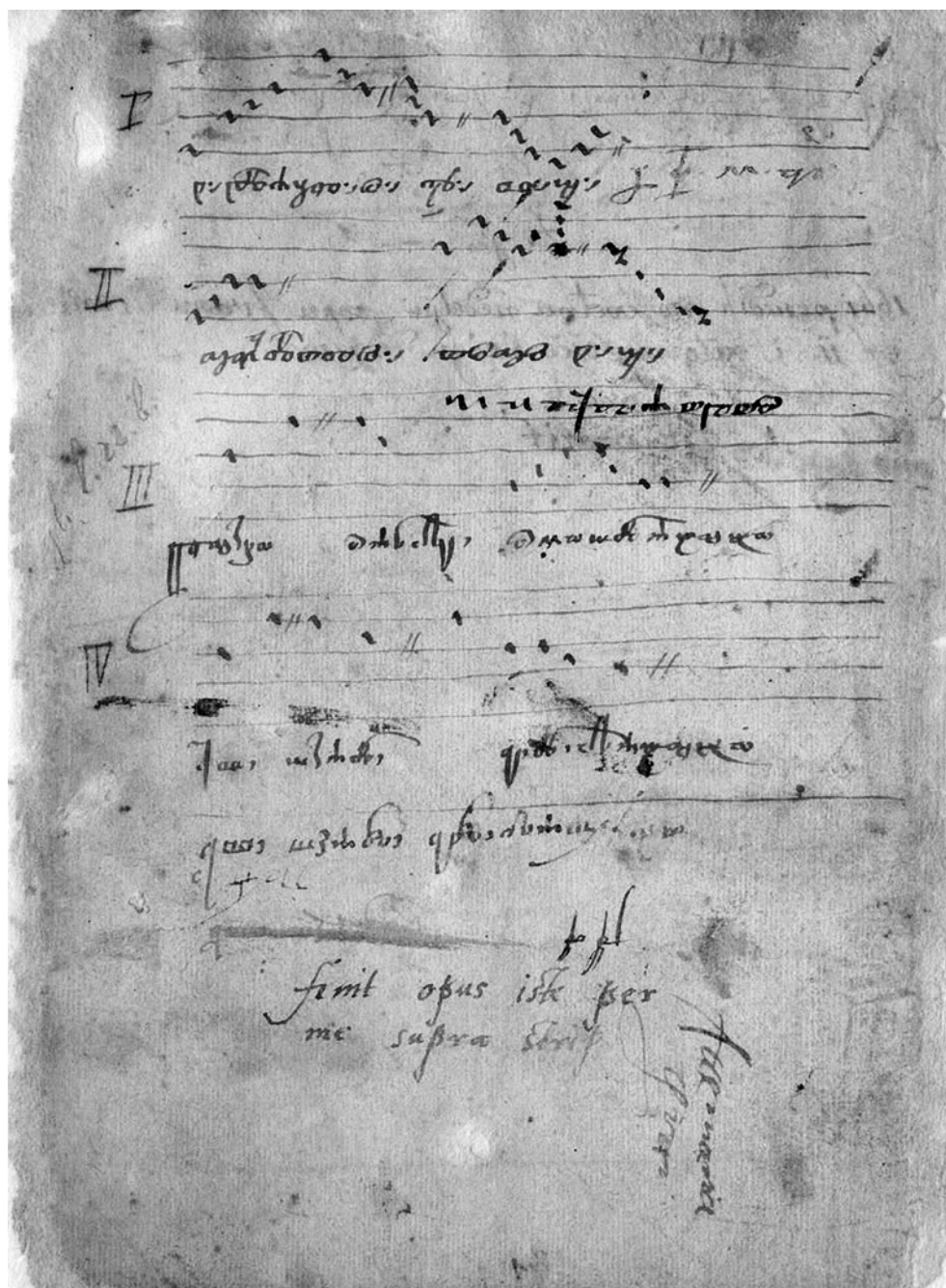
UMJESTO ZAKLJUČKA

Iz prethodno navedenih primjera preliminarno se može zaključiti (s aspekta kulturne geografije glagoljaške pjevane tradicije i pozicije 21. stoljeća) da je glagoljaško pjevanje predmet sustavnijih znanstvenih analiza lingvista, liturgičara i etnomuzikologa od početka dvadesetoga stoljeća pa sve do današnjeg dana. Iako nam je u naslijeđe ostavljen tek mali broj sačuvanih notnih zapisa, sveobuhvatnije snimanje, transkribiranje audiosnimki te suvremeno zapisivanje glagoljaške pjevane tradicije započinje tek pedesetih godina 20. stoljeća. Ono traje sve do danas, kada je ovaj izvorno srednjovjekovni fenomen obalnog dijela Hrvatske i njezina kopnena zaleđa predmet niza objavljenih etnomuzikoloških studija koji svjedoče nastavak nekadašnje pjevane tradicije u fragmentima suvremenoga pučkog crkvenog pjevanja Dalmacije i Istre.

Na hrvatskoj je muzikologiji i etnomuzikologiji i dalje veliki zadatak istražiti „sinoptički“ latinske i glagoljaške srednjovjekovne rukopise i pokušati rekonstruirati srednjovjekovne melodije glagoljskih rukopisa, koje su evidentno u stoljećima trajanja u mediju usmene predaje izgubile od svoje „srednjovjekovnosti“, baš kao što je i gregorijanski koral ranih stoljeća izgubio na svojoj (franačko-rimskoj) autentičnosti, dolaskom fiksiranoga zapisa kvadratne koralne notacije u kojoj se gube sve one finese i melodijsko-ritmičke karakteristike koje su ti napjevi imali u fazi (usmene predaje) gregorijanskih rukopisnih kodeksa adijastematske notacije i prisutnih „Romanus slova“ nazivanih još i *litterae significativae*.⁸³

⁸² K. LIVLJANIĆ, *Lamentations de Jérémie glagolitiques*, 253 – 273.

⁸³ Andreas HAUG, *Die einstimmige Musik des lateinischen Mittelalters. Historische Notizen anlässlich einer neuen Edition*, *Kirchenmusikalisches Jahrbuch* 97, Leiden, 2013., 7 – 29; Jacques FROGER, *L'Épître de Notker sur les „lettres significatives“*, *Edition critique*, u: *Etudes Grégoriennes* V., Solesmes, 1962., 23 – 71; Andreas HAUG, *Terminologie und Theorie des Notierens im neunten Jahrhundert. Mit acht Exkursen zur Entwicklung der Neumenzeichen*, Ulrich Konrad (ur.), *Rem tene, verba sequentur. Die lateinische Musikterminologie des Mittelalters bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, München, 2019., 72 – 99.

SLIKA 1. Ulomak iz Muke Gospodina našega, 1556. godina (Rijeka ili Vinodol) (Zagreb, Arhiv HAZU IV. a. 47)

SLIKA 2., Zbirni franjevački rukopis, 15. /16. stoljeće, mrtvačka sekvenca Sudac gnjivan (Stari Grad [Hvar], Muzej dominikanaca sv. Petra Mučenika)

IZVORI I LITERATURA

LITERATURA:

- ACHTEN, Gerard, Die theologischen lateinischen Handschriften, in Quarto der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin: Teil 2., opis rukopisa Evangelistar crkve svetoga Šimuna zu Zadru vidi na stranici: http://bilder.manuscripta-mediaevalia.de/hs//katalogseiten/HSK0009_a047_jpg.htm, posjećeno 22. 12. 2022.
- BAILEY, Terence, Accentual and Cursive Cadences in Gregorian Psalmody, *Journal of the American Musicological Society*, 29 (3), Berkley, 1976, 463 – 471.
- BARBARIĆ, Vuk-Tadija, *Nastajanje i jezično oblikovanje hrvatskih lekcionara*, Zagreb, 2017.
- BEZIĆ, Jerko, Pregled dosadašnjih rezultata u istraživanju glagoljaškog pjevanja, *Slovo*, 21, Zagreb, 1971., 124 – 130.
- BEZIĆ, Jerko, *Razvoj glagoljaškog pjevanja na zadarskom području*, knjiga V., Zadar, 1973.
- BEZIĆ, Jerko, Le chant glagolitique, *La Croatie et l' Europe. Croatie, Trésors du Moyen Age et de la renaissance (XIIIe-XVIe siècle)*, ur. I. Supičić, Paris – Zagreb, 1999., 654 – 655.
- BEZIĆ, Jerko, '... in eorum slavica lingua': The Glagolitic Chant from the 12th to the 15th Centuries in Northern Dalmatia, *Medieval Music Cultures on the Eastern and Western Shores of the Adriatic until the beginning of the 15th century*, ur. S. Tuksar, Zagreb, 2000., 179 – 190.
- BRATULIĆ, Josip, *Hrvatska glagoljica: postanak, razvitak, značenje*, Zagreb, 2022.
- BREKO, Hana, Glagolitic Singing, An Inheritance of the Croatian Middle Ages, *Discovering the Glagolitic Script of Croatia, Catalogue of the Exhibition held in the Trinity College Library in Dublin*, Erasmus, Zagreb, 2000., 118 – 121.
- BREKO KUSTURA, Hana, *Glazba povijesnih hrvatskih zemalja u srednjemu vijeku*, Zagreb, 2022.
- BREKO KUSTURA, Hana, LIVLJANIĆ, Katarina, Le chant liturgique dans la vie quotidienne en Dalmatie médiévale, *Rituels religieux et sensorialité (Antiquité et Moyen Âge)*, ur. Caseau Chevallier, Beatrice, Neri Elisabetta, Milano, 2021., 43 – 60.
- CHEW, Geoffrey, Glagolitic Mass, Glagolitic chant, *Grove Music Online. Oxford Music Online*, <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.45440>
- DAMJANOVIĆ, Stjepan, *Tragom jezika hrvatskih glagoljaša*, vol. 15, Zagreb, 1984.
- DOLINER, Gorana, *Spomenici glagoljaškog pjevanja 2., Glagoljaško pjevanje u Novom Vinodolskom*, Zagreb, 1998.

- DOLINER, Gorana (ur.). *Tradicija glagoljaškog pjevanja u Hrvatskoj (izbor starijih snimki)*, nosač zvuka (CD), Cantus, Zagreb, 2011., 98898 499442.
- DOLINER, Gorana, *Glagoljaško pjevanje u Kraljevici. Književno-povijesne pojave, kontekstualne strukture i glazbene osobine napjeva*, Zagreb, 2011.
- FROGER, Jacques, L'Épître de Notker sur les „lettres significatives. *Edition critique.*, *Etudes Grégoriennes V.*, Solesmes, 1962., 23 – 71.
- Glagoljski misal Hrvoja Vukčića*, ur. B. GRABAR, A. NAZOR, M. PANTELIĆ, Zagreb – Ljubljana – Graz, 1973.
- GRGIĆ, Marijan, Zadarske laude (aklamacije) iz godine 1677., *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, sv. 9., Zadar, 1962., 281 – 312.
- GRGIĆ, Marijan, *Pregled glazbenog života u srednjovjekovnom Zadru*, Muzičke večeri u Donatu, Zbornik radova, Zagreb-Zadar, MIC, 1983., 9 – 16.
- HAMM, Josip, Hrvatski glagoljaši u Pragu, *Zbornik za slavistiku*, sv. 1, Novi Sad, 1970., 84 – 99.
- HAUG, Andreas, Die einstimmige Musik des lateinischen Mittelalters. Historische Notizen anlaesslich einer neuen Edition, *Kirchenmusikalisches Jahrbuch 97*, Leiden, 2013., 7 – 29.
- HAUG, Andreas, Terminologie und Theorie des Notierens im neunten Jahrhundert. Mit acht Exkursen zur Entwicklung der Neumenzeichen, Ulrich Konrad (ur.), *Rem tene, verba sequentur. Die lateinische Musikterminologie des Mittelalters bis zum Ausgang des 15. Jahrhunderts*, München, 2019., 72 – 99.
- HERCIGONJA, Eduard, *Tropismenai trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb, 2006.
- HUŇÁČEK, Vaclav, V. Klášter Na Slovanech a počátky východoslovanských studií u nás, *Z tradic slovanské kultury v Čechách: Sázava a Emauzy v dějinách české kultury*, Praha, 1975., 178.
- KANTOROWICZ, Ernst, *Laudes Regiae, A Study in Liturgical Acclamations and Medieval Ruler Worship*, Berkley – Los Angeles, 1958.
- KUHAR, Kristijan, Utjecaj tekstova latinskih sakramentara na staroslavensku liturgiju (9.-14. stoljeće), *Slovo*, 68, Zagreb, 2018., 171 – 197.
- LEVY, Kenneth, TROELSGARD, Christian, Byzantine chant, *New Grove Music Online. Oxford Music Online*. Vol.1, 2001. <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.04494>. posjećeno 23. 12. 2022.
- LINGAS Alexander, Medieval Byzantine Chant and the Sound of Orthodoxy, *Byzantine orthodoxies*, ur. Augustine Casiday, Andrew Louth, Burlington, 2006., 131 – 150.
- LINGAS, Alexander, Musica e liturgia nelle tradizioni ortodosse, u: J.J. Nattiez, *Enciclopedia della musica*, 4 Storia della musica europea, Torino, 2004., 68 – 93.

- LIVLJANIĆ, Katarina, Lamentations de Jérémie glagolitiques sur l'île de Hvar en Croatie : peut-on 'traduire' le chant ?, u: Daniel SAULNIER, Katarina LIVLJANIĆ, Christelle CAZAUX-KOWALSKI (ur.), *Lingua mea calamus scribae. Mélanges en l'honneur de Marie-Noël Colette*, Solesmes, 2009., 253 – 273.
- MAROŠEVIĆ, Grozdana, In memoriam: Jerko Bezić (10. 06. 1929. – 9. 01. 2010.), *Narodna umjetnost: Croatian Journal of Ethnology and Folklore Research*, 48, 1, Zagreb, 2011., 207 – 209.
- MARTINIĆ, Jerko, *Glagoljaško-tradicijsko pjevanje, Jutarnja i večernja (zazivi – psalmi – himni – kantici) na području Srednje Dalmacije (šire područje Splita, otoci Brač i Hvar)*, Traditional Glagolitic Singing of Matins and Vespers (Invocations – Psalms – Hymns – Canticles) from Central Dalmatia. Muzikološke studije br. 17, Zagreb, 2014.
- MARTINIĆ, Jerko, *Glagolitische Gesänge Mitteldalmatiens*, sv. 1 i sv. 2, Regensburg, 1991.
- MIHALJEVIĆ Milan, Jezična slojevitost Brevijara Vida Omišljanina iz 1396. godine, *Filologija*, 29, Zagreb, 1997., 119 – 138.
- MIHALJEVIĆ Milan, Hrvatski crkvenoslavenski jezik, u: *Povijest hrvatskoga jezika. 1. knjiga: Srednji vijek*, ur. Stjepan Damjanović, Zagreb, 2009., 283 – 349.
- MIHALJEVIĆ, Milan, *Jezik najstarijih hrvatskoglagoljskih rukopisa*, Zagreb, 2018.
- NAZOR, Anica, The Glagolitic Script of Croatia. Bibliography. Glagolitic Today, *Discovering the Glagolitic Script of Croatia*, ur. S. Lipovčan, Zagreb, 2000., 124 – 125.
- NAZOR, Anica, Tiskana glagoljska knjiga od prvotiska Misala 1483. do Brozićeva brevijara 1561., *Slovo*, br. 34, Zagreb, 1984., 7 – 16.
- NAZOR, Anica, L'interpénétration de l'écriture glagolitique et cyrillique sur le sol croate, u: *Croatie: Trésors du Moyen Âge et de la Renaissance (XIIIe-XVIIe siècle)*, ur. E. Hercigonja i I. Supićić, Zagreb – Paris, 2005., 271 – 279.
- PANCEROVÁ Ludmila, *Staročeské hlaholské zlomky (kritické vydání)*, Rozpravy ČSAV, řada společenských věd, roč. 96, seš. 4, Praha, 1986.
- PANTELIĆ, Marija, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema misalu kneza Novaka iz 1368*, Zagreb, 1967.
- PANTELIĆ, Marija, NAZOR, Anica (prir.), *II. novljanski brevijar: hrvatskoglagoljski rukopis iz 1495.*, Zagreb, 1977.
- PAVLETIĆ, Mirjana, VUKOJA, Vida, OPAČIĆ, Vid Jakša, (ur.) *Misal kneza Novaka*, Zagreb, 2020.

- PFISTERER, Andreas, *Cantilena Romana, Untersuchungen zur Überlieferung des Gregorianischen Chorals*, Beitrage zur Geschichte der Kirchenmusik, Schoningh, 2002.
- PFISTERER, Andreas, Überlegungen zur Frühgeschichte der Psalmodie, *Theorie und Geschichte der Monodie: Bericht der Internationalen Tagung Wien 2006.*, ur. Martin Czernin, Maria Pischlöger, Brünn, 2012. (Theorie und Geschichte der Monodie 4.), 429 – 437.
- PFISTERER, Andreas, Gregorianischer Gesang, *Lexikon der Kirchenmusik*, ur. Günther Massenkeil, Michael Zywiets, Laaber, 2013. (Enzyklopädie der Kirchenmusik 6.), 458 – 467.
- SLAVICKY, Tomáš, In Search of Common Cultural Identity at the Beginning of the 20th Century: Josef Vajs and the Movement for the Restoration of Glagolitic Singing in Croatia and Bohemia, *Arti musices*, vol. 44, br. 2, Zagreb, 2013., 257 – 270.
- SNOJ, Juri, *Medieval Music Codices. A selection of representative samples from Slovene libraries*, Ljubljana, 1997.
- SRDOČ-KONESTRA, Ines, LAJŠIĆ, Saša, Fra Šimun Klimantović (...) Ni pisac ni pod piscem pisac, *Fluminensia*, god. 20, Rijeka, 2008., br. 1, 75 – 95.
- STEPANOV, Stjepan, Glagoljaško pjevanje u Poljicima kod Splita. *Spomenici glagoljaškog pjevanja*, I. svezak, Zagreb, 1983.
- STRGAČIĆ, Ante, Papa Aleksandar III. u Zadru, *Radovi JAZU u Zadru*, sv. 1., Zadar, 1954., 153 – 184.
- ŠIMIĆ, Marinka, *Akademijin brevijar (HAZU III c 12), Hrvatskoglagoljski rukopis s konca 14. stoljeća, Jezična studija. Transliteracija. Faksimil*, Zagreb, 2014.
- ŠPRALJA, Izak, Glagoljaška psalmodija, *Narodna umjetnost*, 36, 2, Zagreb, 1999., 33 – 48.
- VAJS, Josef, Über die liturgischen Gesang der Glagoliten II, *Archiv für Slavische Philologie XXXI*, Berlin, 1910, 430-442.
- ZARADIJA KIŠ Antonija, ŽAGAR Mateo (ur.), *Glagoljaška Muka Kristova: odabrane kulturološko-filološke studije*, Zagreb, 2014.

MREŽNE STRANICE I DRUGI INTERNETSKI IZVORI:

Popis izdanja (časopisa i knjiga) Staroslavenskoga instituta u Zagrebu vidi na stranici:

<https://stin.hr/izdanja/>, posjećeno 10. 3. 2023.

Web registar kulturnih dobara RH na stranicama Ministarstva kulture i medija RH, <https://registar.kulturnadobra.hr/#/details/Z-3620>, posjećeno 13. 12. 2022.

- Kristijan KUJAR, Glagoljaško bogoslužje: <https://stin.hr/glagoljasko-bogoslužje-2/>, posjećeno 23. 12. 2022.
- G. DOLINER i Đ. KRIŽMAN-ZORIĆ, natuknica Glagoljaško pjevanje, *Istarska enciklopedija*, LZMK, mrežno izdanje. Vidi: <https://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=978>, posjećeno 23. 12. 2022.
- Gottesdienst, natuknica Rubrik, vidi na <https://www.herder.de/gd/lexikon/rubrik/>, posjećeno 3. 11. 2022.
- Povijest glagoljaškog pjevanja vidi na stranici: <https://stin.hr/glagoljasko-pjevanje/>, posjećeno 3. 11. 2022.
- Dies irae* u *Misalu kneza Novaka*: https://stin.hr/novakov-misal/dies_irae_misal.html, posjećeno 22. 12. 2022.
- <https://www.ief.hr/wp-content/uploads/2019/01/Digitalizacija-audio-snimaka-akademika-Jerka-Bezica.pdf>, posjećeno 3. 6. 2023.
- <https://www.ief.hr/Dokumentacija/tabid/65/language/hr-HR/Default.aspx>, posjećeno 3. 6. 2023.
- <https://www.pjevanabastina.hr/multimediji/>, posjećeno 3. 6. 2023.

Hana BREKO KUSTURA

FRAGMENTS ABOUT THE PHENOMENON OF MEDIEVAL
GLAGOLITIC SINGING

SUMMARY

The main goal of this paper is to present the most recent investigations of Glagolitic singing from Croatian regions. Glagolitic singing was a specific phenomenon in medieval Croatian music from the coastal area (from Istria to central Dalmatia and further to the surroundings of Dubrovnik) and its hinterland from the 9th century onwards. It included various kinds of singing by Glagolitic priests and laymen, as well as liturgical, paraliturgical, and other chants in the Church Slavonic language in its Croatian variant, based on liturgical books written in Glagolitic. The rubrics of Glagolitic liturgical manuscript books (such as the *Missal of Duke Novak* from 1368 and *Hrvoje's Missal* from 1403/1404) contain instructions for the musical performance of individual Glagolitic chants and are therefore crucial and direct evidence of the medieval presence of Glagolitic singing in the Croatian lands. Unlike Old Slavonic, church singing, the Glagolitic singing that was transmitted exclusively by oral tradition for centuries, follows the liturgy of the Western European rite. In the Middle Ages, Glagolitic singing included church chants in the spoken vernacular. The musical aspect of this tradition is characterized by multiple layers of various influences – hints of elements of Byzantine church singing, elements of Gregorian chant and other forms of Western European liturgical singing, and some specific characteristics of secular vocal traditional music from the localities in question. In the absence of written sources, secondary sources testify only indirectly to the existence of Glagolitic singing in the Middle Ages: medieval records in chronicles, archival documents, and travelogues. The most famous such record is that of Cardinal Boson (biographer and companion of Pope Alexander III) from the Pope's biography: on the occasion of the papal visit to Zadar in 1177, the local population and clergy welcomed him singing lauds and canticles that resonated most loudly in their Slavic language - "cum immensis laudibus et canticis altissime resonantibus in eorum sclavica lingua." Among the few fragments and records of Glagolitic singing recorded before the 17th century, one finds an interesting notation in a codex from 1556 (HAZU Archives, IV. a 47), the provenance of which remains ambiguous to this day (Vinodol or Rijeka). It consists of two chants notated along with two octet couplets written in the Glagolitic script from the Old Croatian *Passion of our Lord*.

Keywords: Croatian medieval music, Glagolitic singing, Gregorian chant, Cardinal Boson, Codex HAZU Archives, IV. a 47, Glagolitic fragments, Zagreb, Stari Grad, Ljubljana, lauds, canticles.

(English translation: Marina Schumann)